

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907 - BY 87 - 009 - 025

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ IV

(PROF.DR. ÖMER YİĞİTBAŞI'NA ARMAĞAN)

MÂTÜRİDÎ'NİN BİLGİ TEORİSİNDE «FIKH» TERİMİ

Yrd. Doç. Dr. Hanifi ÖZCAN

«Fıkh» çok geniş kapsamlı bir terimdir. Hayatın her aşamasını içine alır (1). Ancak burada onun epistemolojik anlamı üzerinde durulacaktır. Çünkü Mâtürîdî'nin sisteminde onun epistemolojik yönü daha ağır basmaktadır. Aslında ilk dönemlerde «fıkh»ın anlamı bu kadar kapsamlı değildi. O, daha çok ilmî ve fikrî bir anlama sahipti. Zaten kelime olarak «fıkh», bir şeyi gereği gibi anlayıp, bilme (2); söylediği sözden söyleyenin amacını anlama (3) gibi anlamlara gelmektedir. Yani onun kelime anlamı «bilgi» ve «anlama»yı ihtiva etmektedir (4).

Mâtürîdî'nin de «fıkh»ı açıklarken bu anlamlara uygun kelimeler kullandığı görülmektedir. O, «fıkh»ı teemmül, tefekkür, nazar (5),

-
- (1) Daha ayrıntılı bilgi için, meselâ, bkz. I. Goldziher, «Fıkh», İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1945, C. IV, s. 601 vd.; Wilfred Cantwell Smith, *On Understanding Islam*, Netherlands 1981, s. 80 vd.; K.A. Beyâdî, *İşârâtü'l-Merâm*, Kahire 1949, 1. bsk., ss. 28-29 vd.; Dr. A. Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Prof. Dr. H. Atay, 2. bsk., Ankara 1985 içerisinde mütercimnin Girişi, s. 52-56.
  - (2) Bkz. Firûzâbâdî, *Kamus*, çev. Asım Efendi, İstanbul 1305, C. IV., s. 823-24; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca — Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1984, 6. ofset bsk., s. 317.
  - (3) Bkz. Şerif Ali b. Muhammed el-Curcânî, *K. et-T'arifât*, 1. bsk., Beyrut 1983, s. 168.
  - (4) Bkz. Hans Weher, *A Dictionary Of Modern Written Arabic*, Nşr. J. Milton Cowan, 3. bsk., New York 1976, s. 723; el-Muncid *Fî'l-Lüga Ve'l-E'alâm*, Beyrut 1973, 21. bsk., s. 591; Elias' *Modern Dictionary Arabic-English*, Kahire 1976, 11. bsk., s. 511; Goldziher, a.g.m., s. 601
  - (5) Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, T S M K, Medine Bölümü Yazma No: 180, Vr. 710 a; Ebu Bekr M. b. Ahmed Semerkandî, *Şerh-i Semerkandî*, T S M K, Medine Bölümü, Yazma No: 179, Vr. 935 a.

fehm⁽⁶⁾, m'arife⁽⁷⁾, istidlâl⁽⁸⁾, akletme (kavrama)⁽⁹⁾, hikmet⁽¹⁰⁾ gibi kelimelerle: «tefakküh»u da ta'allum⁽¹¹⁾ kelimesiyle açıklamaktadır. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki, Mâtürîdî «fıkh»ın kelime ve lügat anlamı üzerinde özel olarak durmaz. O, onun bilhassa terim anlamı üzerinde durur ve onu çeşitli şekillerde açıklar.

Te'vilât'ta «fıkh»'la ilgili şu tanımlar yer almaktadır:

a) «Fıkh», bir şeyi kendisinden başkası vasıtasıyla bilmek (m'arife)-tir⁽¹²⁾.

b) «Fıkh», bir şeyin bir şeyle bilinmesine vasıta olandır⁽¹³⁾.

c) «Fıkh», bir şeyi, kendisinden başkasına delâlet eden benzeri (nazîr) ile bilmektir⁽¹⁴⁾.

d) «Fıkh», görünmeyen (gâib) i, görünen (şâhid) ile veya gizli (bâ-în) olan hakikat (hak)'i açık (zâhîr) olan ile bilmektir.⁽¹⁵⁾

e) «Fıkh», görünen vasıtasıyla görünmeyenin, açık olanın vasıtasıyla kapalı (gâmid) olanın, esas (asl) vasıtasıyla dal (fer') in bilgisine ulaştırır şeydir⁽¹⁶⁾.

f) «Fıkh», bir şeyi, düzenleyicisi (müdebbir)ne delâlet etmek üzere bilmektir⁽¹⁷⁾.

g) «Fıkh», bilinen ve görünen ile bilinmeyene ve görünmeyene delil getirme (istidlâl)dir⁽¹⁸⁾.

h) «Fıkh», birşeyi kendisinin benzerine delâlet etmek üzere bilmektir⁽¹⁹⁾.

-
- (6) Te'vilât, Vr. 286a; Te'vilât-ı Ehli's-Sünne, Nşr. İ. Avazeyn-S. Avazeyn, Kahire 1971, C. I, ss. 215-16.
(7) Te'vilât, Vr. 176b, 217b, 256a, 512a, 644a, 709a.
(8) a.e., Vr. 644a.
(9) a.e., Vr. 286a, 383b.
(10) a.e., Vr. 55a, 512a.
(11) a.e., Vr. 261b.
(12) a.e., Vr. 256a; Ş. Sem. Vr. 399b,
(13) a.e., Vr. 709a; Ş. Sem., Vr. 934a.
(14) a.e., Vr. 512a, 644a; Ş. Sem., Vr. 687b, 850a.
(15) a.e., Vr. 512a; Ş. Sem., Vr. 687b.
(16) a.e., Vr. 55a; Ş. Sem, Vr. 107a.
(17) a.e., Vr. 217b.
(18) a.e., Vr. 644a; Ş. Sem., Vr. 850a.
(19) a.e., Vr. 55a, 176b, 217b, 255b, 709a; Ş. Sem., Vr. 107a, 291b.

Te'vilât'ta sık sık geçen bu son tanımın İbn Şurayh (20)'a ait olduğu belirtilmektedir (21). Ancak Mâtürîdî bu tanımı benimsemesine rağmen, onu yeterli bulmamaktadır. Öyle görünüyor ki, İbn Şurayh, «fikh» ı, daha çok hukûkî esasları gözönüne alarak tanımlamış ve «benzerine» kaydını koyarak tanımın kapsamını sınırlı tutup, onu kıyası andıracak şekilde ifade etmiştir. Çünkü «birşeyi kendi benzerine delâlet etmek üzere bilmek», sanki şarabın sarhoşluk veren birşey oluşundan dolayı haram olmasından hareketle, sarhoşluk vermekte ona benzeyen diğer şeylerin de haram olduğunu bilmeyi akla getirmektedir. Burada Mâtürîdî'nin, hukûkî bir tanımı, «benzerine» kaydını kaldırarak genişletip, hukuk dışında kullanmayı amaçladığı da akla gelebilir. Çünkü Mâtürîdî'nin amacı, Allah'ın ve âhiretin bilinmesi konusuna da uygulanabilecek bir «fikh» tanımı ortaya koymaktır. İşte bundan dolayı o, «fikh»ı şöyle tanımlamaktadır: «Fikh», birşeyi, ister kendisinin benzeri olsun, isterse olmasın, başkasına delâlet eden anlamıyla bilmek (m'arife)'tir. Çünkü insan, yaratıkları (halk) manalarıyla (bi-m'anâhum) bilirse, bu onu Yaratıcı (sânî)'nin bilinmesine sevkeder. Şayet insan, dünyayı da aynı şekilde bilirse, o, onu âhiretin bilinmesine sevkeder. Halbuki dünya ve âhiret birbirlerine benzemezler (22).

Görülüyor ki, Mâtürîdî'nin bilgi sisteminde «fikh»ın amacı, daha çok Allah, âhiret ve âhiret hayatının bilinmesine yöneliktir. Hep bu amaç uğrunda âyetler, dış dünya ve nimetleri üzerinde düşünmek ve istidlâl etmek tavsiye edilmektedir. Başka bir deyişle, fıkhetmiş olabilmek için, dışdünyaya körükörüne değil de, Yaratıcısı'na ve âhirete delâlet edecek şekilde bakmak ve bu konuda bir istidlâle götüreceği şekilde bilmek gerekmektedir. O halde diyebiliriz ki, bir bakıma, «fikh» istidlâlî bilgiyi «fikh-etmek» de istidlâl etmeyi ifade etmektedir. Çünkü yukarıda da görüldüğü gibi, Mâtürîdî «fikh»ı, başkası aracılığı ile elde edilen (23), istidlâlî bir bilgidir (24) diye tanımlamıştır. Bu durumda «fikh», «m'arifet» ile, yaklaşık olarak aynı anlama gelmiş olmaktadır. Zira Mâtürîdî, «m'arifet»i de, Allah'ı istidlâl ile bilmektir, şeklinde açıklamaktadır (25). Bu görüşü

(20) İbn Şureyh, H. 316/M. 928'de ölen ve Tefsîr-i Kebîr'i bulunan Kuteybe b. Ahmed b. Şurayh olabilir.

(21) Te'vilât, Vr. 709a; Ş. Sem., Vr. 934a.

(22) a. yerler.

(23) a. yerler.

(24) Te'vilât, Vr. 644a; Ş. Sem., Vr. 850a.

(25) a.e., Vr. 175a.

Kâdî Abdulcebbâr'da da bulmak mümkündür⁽²⁶⁾. Zaten fıkıh»ı açıklarken hep ('a-r-f) kökünden türeyen kelimeler kullanılmıştır. Beyâdî de İşârât'-ında «fıkıh»ı «marifet» olarak açıklamıştır⁽²⁷⁾. Müfredât müellifi ise «m'arifet»i, birşeyi, eserini tefekkür ve tedebbur etmek suretiyle idrak etmek diye tanımlanmaktadır⁽²⁸⁾. «Fıkıh»ı tanımlarken de, görünen (şâhid)'in bilgisiyle, görünmeyen (gâib)'in bilgisine ulaşmak demektedir⁽²⁹⁾. Beyâdî ise «fıkıh»ın bu tanımının aynen Ebû Hanife'de de bulunduğunu belirtmektedir⁽³⁰⁾. Ebû Hanife'ye atfedilen ve Mâtürîdî'de de yeralan bu «fıkıh» tanımı ile, Müfredât müellifinin «m'arifet» tanımı yaklaşık aynı şeyi ifade etmektedir. O halde «fıkıh», bir bakıma, «m'arifet» ile aynı veya ona çok yakın bir anlama gelmekte ve herikisi de dikkatleri dışdünya üzerinde toplamak suretiyle, bir istidlâl neticesinde ulaşılan bilgiyi dile getirmektedir. Bu durumda hem «fıkıh», hem de «m'arifet» sadece insana ait bir bilgi ve bilme türüdür. Yani onların süjesi her zaman insandır. Çünkü onlar bir tefekkür ve tedebbur neticesinde ulaşılan bir ilgiyi ifade etmektedirler. İşte bundan dolayı Allah'ın «âlim» ile nitelendirmesi uygun görüldüğü halde, «ârif» ile nitelendirilmesi uygun görülmemektedir. Çünkü m'arifet Mutlak Bilgi için değil, hâdis bilgi için kullanılmaktadır⁽³¹⁾. Zira «m'arifet» cüz'î bilgiyi ifade etmektedir. O, eşyaya tek tek taalluk eder. «İlm» ise küllî bilgiyi ifade eder. Dolayısıyla o, eşyaya tek tek taalluk etmez⁽³²⁾. Ayrıca Allah «İlm»in nesnesi de olamaz. O'nun hakkında ancak «m'arifet»ten sözedebilir⁽³³⁾. Çünkü m'arifet, bir bakıma, bilme değil, tanıma anlamına gelmektedir⁽³⁴⁾. O halde insan, Allah'ı tam olarak

(26) Kadî Abdulcebbâr, el-Muğnî, Kahire 1962, C. XII, s. 25.

(27) Bkz., İşârâtü'l-Merâm, 28.

(28) Bkz. Râğıb el-İsfehânî, Müfredât (İbn Esir'in Nihâyesi'nin kenarında) 1. bsk, Kahire 1322, C. III, s. 103; Krş. Kamus Tercümesi, III/672; Beyâdî, a.g.e., s. 28.

(29) İsfehânî, a.g.e., s. III/246.

(30) Bkz. Beyâdî, a.g.e., s. 28.

(31) Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Muîn Neseffî, Tabsıratu'l-Edille, Kayseri, Raşid Ef. Ktb., Yazma No: 496; Vr. 2b; S. Amidi,, Ebkâru'l-Efkâr, Ayasofya, Yazma No: 2165, C. I, Vr., 2a; N. Sâbûnî, K. el-Kifâye fi-Şerhi'l-Bidaye fi-Usûli'd-Dîn, Laleli, Yazma No: 2271, Vr. 4a; Rosenthal Knowledge Triumphant: The Concept Of Knowledge in Medieval Islam, Leiden 1970, s. 53; Kamus Tercümesi, IV/410.

(32) Neseffî, a.g.e., Vr. 3a; Kamus Tercümesi, III/672.

(33) Kamus Tercümesi, III/672; Benzeri görüşler için bkz., Te'vilât, Vr. 172a, 172b, 196a.

(34) Neseffî, a.g.e., Vr. 2b; A. Emin, Fecru'l-İslâm, 10. bsk., Beyrut 1969, s. 59.

bilemez. O'nun hakkında bazı bilgilere sahip olabilir ve O'nu tanıyabilir (35).

«M'arifet» için söylenenlerin aynısını Mâtürîdî de «fıkh» için söylemektedir. O, «fıkıh» ile «'ilm»i mukayese ederken şu görüşlere yer vermektedir: Hernekadar hakikatte bir anlama râci olsalar da «fıkh» ile «'ilm» arasında fark vardır. «'ilm», birşeyin âlime bizzat tecellî etmesi ve ortaya çıkmasıdır (36). Başka bir deyişle «'ilm», birşeyi, bizzat kendisiyle bilmektir (37). Dolayısıyla «'ilm», başkasının aracılığı bulunmaksızın meydana gelir (38). «Âlim» de eşyayı mutlak olarak bilendir (39). Oysa «fıkh» başkasıyla istidlâl edilerek bilinir; yani o başkası aracılığıyla elde edilen (40), istidlâlî bir bilgidir (41). Nerede teemmul ve nazar varsa, orada «fıkh»tan sözedilir. Yani «fıkh»ta bir teemmul ve nazar sözkonusudur (42). «Fakîh» ise eşyayı başkaları, benzerleri (nazâir) ve delilleri vasıtasıyla bilen kişidir (43). Başka bir deyişle o, eşyayı istidlâl ile bilir (44). İşte bu sebeplerden dolayı Allah'a «âlim» denilmesi uygun olduğu halde, «fakîh» denilmesi doğru olmaz (45). Çünkü eşya O'na tecellî eder. O, onları istidlâl ile bilmez (46). Başka bir deyişle, Allah eşyayı başkaları ve benzerleri vasıtasıyla değil, bizzat kendileriyle bilir (47). Zaten Allah'a «fakîh» denilmesi, Kur'an'da da haber verilmemiştir (48).

Mâtürîdî'nin bu ifadelerinden anlaşılıyor ki, «fıkh» ile «'ilm» arasında ayırım yapılırken, bilginin meydana geliş şekline hareket edilmek-

(35) Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. T. Izutsu, *God and Man In The Koran*, Tokyo 1964, s. 49 ve d.n. 19; Benzeri görüşler için, ayrıca bkz. Mâtürîdî, *K. et-Tevhîd*, Nşr. F. Huleyf, ofs. bsk., İstanbul 1979, s. 176; *Te'vilât*, Vr. 177b 462a.

(36) *Te'vilât*, Vr. 709a; *Ş. Sem.*, Vr. 934a.

(37) a.e., Vr. 176b; *Ş. Sem.* Vr. 291b.

(38) a.e., Vr. 256a; *Ş. Sem.* Vr. 399b.

(39) *Ş. Sem.* Vr. 291b.

(40) *Te'vilât*, Vr. 709a *Ş. Sem.*, Vr. 934a.

(41) a.e., Vr. 644a; *Ş. Sem.*, Vr. 850a.

(42) a.e., Vr. 710a; *Ş. Sem.*, Vr. 935a; aynı görüş için bkz. Cürcânî, a.g.e., s. 168

(43) a.e., Vr. 176b; *Ş. Sem.* Vr. 291b.

(44) a.e., Vr. 709 b.

(45) a.e., Vr. 709b, 176b, 256a; *Ş. Sem.*, Vr. 291b, 399b, 934a.

(46) a.e., Vr. 632a, 709b; *Ş. Sem.* Vr. 934a.

(47) a.e., Vr. 176b; *Ş. Sem.* Vr. 291b.

(48) a.e., Vr. 709b.

tedir. Objenin süjeye bizzat tecellî etmesine ve ortaya çıkmasına, ya da başka bir ifadeyle, obje ile doğrudan kurulan ilişkiye «ilm» (bilgi) denilmektedir. Böyle bir bilgiden de ilâhî bilgi, yani vasıtasız meydana gelen bilgi kastedilmektedir. Objenin, başkası aracılıyla ve bir istidlâl neticesinde bilinmesine veya obje ile başkası vasıtasıyla kurulan ilişkiye de «fıkh» denilmektedir. Bununla da insanın bilgisi, yani bir vasıta ile ulaşılan bilgi kastedilmektedir. Dolayısıyla «fakîh» ile âlim» arasında bir ayırım yapılırken de, süjenin obje ile ilişki kurma tarzı gözönünde bulundurulmaktadır. Arada hiçbir şeye ihtiyaç duymadan, obje ile doğrudan ilişki kuran veya başka bir deyişle, objeyi bizzat kendisiyle ve mutlak olarak bilen süjeye «âlim» denilmekte ve bununla da Mutlak Zat kastedilmektedir. Bunun tam tersine objeyi ancak başkası vasıtasıyla ve bir istidlâl neticesinde bilen veya obje ile, ancak başkası aracılığı ile ilişki kuran süjeye de «fakîh» denilmekte ve bununla da insan kastedilmektedir.

Yine Mâtürîdî, bilinmesi için işitme (simâ') ve haber gerekli olan şeyden bahsederken de, orada «fıkh'ın değil, «ilm» kelimesinin kullanıldığını belirtmektedir. Yani insan kendi fikrî çabasıyla değil de, Peygamber'den duyarak veya Peygamber'den gelen bir haber sayesinde bilgi sahibi olursa, süje insan olmasına rağmen, orada «fıkh'ın değil, «ilm»'in kullanıldığına dikkat çekmektedir (49).

Görülüyor ki, burada da «fıkh» ile «ilm» arasında ayırım yapılırken, bilginin kaynağı ve bilgi elde etmede insanın rolü gözönünde bulundurulmaktadır. İnsan bir zihnî çaba ve faaliyet gösteriyorsa ve bilginin elde edilmesinde aktif bir rol oynuyorsa, orada «ilm» değil, «fıkh» kullanılmaktadır. Eğer bilgi bir tefekkür ve teemmül neticesinde değil de, işitme ve haber yoluyla elde ediliyorsa, orada da «ilm» kullanılmaktadır. Ancak burada beşerî bilgi için «ilm» kelimesinin kullanılışı dikkat çekicidir. Çünkü «ilm», ilâhî bilgi için kullanılmaktaydı. Öyle görünüyor ki, burada Peygamber'in haberi, yani vahy sözkonusu olduğu için, başka bir deyişle, bilgi insanı aşan bir merciden kaynaklandığı için, «ilm» kelimesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla «ilm», insanın, kendisine bildirilen şeyleri bilmesi sözkonusu olduğunda insana atfedilmektedir. Bu da, insanın hiçbir çaba sarfetmeden ve zahmete katlanmadan sahip olduğu kolay bir bilgiyi ifade etmektedir. İşte bundan dolayı Mâtürîdî «ilm»'in değil, «fıkh'ın üzerinde daha çok durmaktadır. O'na göre, dînî bilgede «fıkh» daha önem-

(49) a.e., Vr. 710a; Ş. Sem. Vr. 935a.

lidir. Çünkü «fikh», daha ziyade, kendisinde iman bulunan bir kimsenin imanı doğrultusunda bir hükme ulaşmak ve bir bilgiye sahip olmak için sarfettiği zihni çabayı ifade etmektedir. Dolayısıyla «fakih» aynı zamanda bir inanandır. İşte bundan dolayı Mâtürîdî «fikh» ile «iman» arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu belirtmektedir. O'na göre, imanın ışığı (nûru) vardır; kalbi ve bütün organları ışıklandırır. Bir şey iman ve kalb ışığı ile akledilir ve fikhedilir. (50) İşler (umûr)'in akîbetleri bu ışık ile görülür. Kalplerin ve işlerin perdesi onunla kalkar. O zaman işler açık olarak görülür. Küfür ise karanlık (zulmet)tır. Onun karanlığı kalbi örter. İşte o zaman fikhedilemez. Çünkü kalb kapanmıştır (51). Küfür, karanlığından ve perdesinden dolayı, anlamları ve benzerleri vasıtasıyla eşyanın bilinmesine mani olur (52). Kısacası kalb kapalı olunca, fikheden de sözedilemez. (53). Zaten kalplerinde örtü (ğulf) bulunanlar, tefekkür ve tedebbürü terkettikleri için, söylenenleri ve anlatılanları fikhemezler (54). Zira fikh etmek kalbe mahsustur. Nasıl ki, göz ile görülür; kulak ile işitilirse, tıpkı bunun gibi kalble de fikhedilir. Fikh etmek için eşyanın dışgörünüşüne değil, anlam ve hakikatlerine bakmak gerekir (55).

Görülüyor ki, burada akılla kavrama değil de, «kalble fikh etme» ifadesi kullanılmaktadır. O halde Mâtürîdî kalb'i iki anlamda kullanmaktadır. Birisi imanın yeri olan kalb (56); diğeri de akıl anlamında olan kalbtir (57). Heriki anlamda da iman, kalb ve «fikh» arasında sıkı bir ilişki vardır. İşte bundan dolayı Mâtürîdî'ye göre, fikh etmek, herkes için gerekli olmakla birlikte, ilk etapta inananlara mahsustur (58). O, Allah'ın insanlara imtihan için verdiği ve dolayısıyla şükrünü edâya davet ettiği nimetler üzerinde fikh etmek ve Peygamber gelip, ikaz etmeseydi bile, yine de o nimetler üzerinde teemmül ve nazar etmek gerektiğini belirtir (59). Çünkü Mâtürîdî'ye göre, fikhedenler, dünyada yapılanların âhrette bir karşılığı olacağını düşünürler. Onlar, sırf dünyevî menfaati amaç edinmezler. Onların kalpleri kapalı değildir (60). Dolayısıyla onlar,

(50) a.e., Vr. 383b; Ş. Sem. Vr. 536b.

(51) a.e., Vr. 255b; Ş. Sem. Vr. 398b.

(52) a.e., Vr. 255b.

(53) a.e., Vr. 286a.

(54) Te'vilât-ı Ehli's-Sünne, I/215, 216.

(55) Tevilat, Vr. 217b.

(56) Meselâ bkz. a.e., Vr. 349a.

(57) a.e., Vr. 656a, 425b, 518a.

(58) a.e., Vr. 170b; Ş. Sem., Vr. 282a.

(59) a.e., Vr. 710a; Ş. Sem. Vr. 935a.

(60) a.e., Vr. 709a.

eşyanın dış görünüşlerine değil, anlam ve hakikatlerine bakarlar (61) ve böylece âhiret için bu dünya üzerinde fıkhetmiş olurlar. Neticede de onlar hikmet sahibi olur ve hem bu dünyada, hem de âhirette kurtuluşa ererler. O halde «fıkh» ile «hikmet» arasında netice itibariyle, bir ilişki vardır ve «fıkh»ın amacı hikmet elde etmektir. Hikmet ise, hem bu dünyada, hem de öbür dünyada iyiliğe (hayr) ulaşmayı da ifade eder ki, «fıkh» vb. hepsinin amacı da budur. Zaten «hikmet», «fıkh» olarak da ifade edilmiştir (62). Buradan anlaşılıyor ki, «hikmet» «fıkh»tan daha geniştir ve «fıkh»ı da içine almaktadır. Ancak onun ayrı bir yazıda ele alınması gerekir.

THE TERM «FIKH» IN MÂTURÎDÎ'S THEORY OF KNOWLEDGE

(ABSTRACT)

Although the term «fıkh» is in fact a term used in Islamic Jurisprudence, al-Mâturîdî dwells more on its epistemological aspects. In his system of knowledge, «fıkh», as a noun, means the inferential (istidlâlî) knowledge, and it denotes approximately the same meaning as gnosis (m'arife).

«Fıkh» stands for the knowledge and the way of knowing which is peculiar to human-beings. Since «fıkh» can not be considered without reflection (teemmül) and consideration (nazar). It is because of this that God can only be called as «âlim», and not as «fakih». «Fakih» knows things by means of their similars (nazâir) and proofs. Whereas God needs neither a process of thinking, nor the proving to know things. He knows things directly. Thus «ilm» in this context stands for the Divine knowledge, and «fıkh» for the created knowledge.

The aim of «fıkh» is to arrive at a judgement and a knowledge concerning God, the next-world and the after-life through reflecting and thinking over the external world and the verses of the Koran.

«Fıkh» means the intellectual effort spent by a believer to attain a judgement and a knowledge in the direction of his faith. Consequently, there is a firm relation between the term «fıkh» and the term «îman». Since «fıkh» is peculiar to the heart, unless the heart has the «faith» and the «light of faith», it cannot do the act of «fıkh». Only then can man comprehend the realities of things.

(61) a.g., Vr. 217b.

(62) Ayrıntılı bilgi için bkz. a.e., V. 54b-55a, 512a; Ş. Sem. Vr. 107a, 687b.